

TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK K PŘEDMĚTU HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY (5HD200)

Slovník vznikl v rámci projektu IRS Inovace didaktických pomůcek k předmětu Hospodářské dějiny 5HD200 č.14/2015, jehož řešitelský tým tvoří členové Katedry hospodářských dějin NF VŠE v Praze.

Je třeba upozornit, že pojmy nejsou vysvětlené vyčerpávajícím způsobem. Jejich výběr a definice odpovídají obsahu a pojetí přednášek úvodního kurzu z hospodářských dějin 5HD200 Hospodářské dějiny. Terminologický slovník je určen především pro studijní a výukové účely výše uvedeného předmětu, nikoli jako univerzální výkladový slovník. Neprošel jazykovou ani redakční úpravou.

ČÁST Ing. Kláry Fabiankové, Ph.D.

9. PŘEDNÁŠKA

Berlínská blokáda (První berlínská krize)

– (6/1948–5/1949); blokáda pozemní dopravy v Západním Berlíně sovětskou armádou; sovětská reakce na vznik Trizonie (předehra ke vzniku samostatného západoněmeckého státu) a v ní realizovanou měnovou reformu (viz Erhardova měnová reforma); západní mocnosti odpověděly intenzivním leteckým zásobováním Západního Berlína; USA a Velká Británie vytvořily letecký most a během 14 měsíců dopravily do blokováných částí Berlína přibližně 2,5 milionu tun zásob; Stalin uznal neúspěch a krize dovršila započatý proces dělení Německa na dva samostatné státy; rozhodující podíl na úspěchu akce měl americký generál Lucius D. Clay.

Centrálně plánovaná ekonomika

–ekonomický systém, v němž významnou roli hraje stát (plánovací komise), stát se částečně nebo plně snaží nahradit roli trhu; převážně se opírá o několikaleté plány, kterými definuje budoucí vývoj země; opírá se o příkazně přidělový systém a monopol nabídky; základem centrálního plánu jsou naturálně-věcné ukazatele; typická je absence objektivních kritérií ekonomického rozhodování (např. neexistence tržních cen nebo spotřebitelských preferencí), korupce, nedostatkovost nebo vznik šedé ekonomiky; plány direktivně stanovovaly úkoly na všech stupních řízení a pro všechna odvětví ekonomického a politického života; vymezovaly limity prostředků, které byly nezbytné pro jejich splnění; určovaly i ekonomické podmínky; výrobce (podnik) je v postavení podřízeném a pouze musí plnit zprostředkované příkazy z ekonomického centra; soukromé vlastnictví (pokud existovalo) je zcela okrajovou formou; je umělým ekonomickým systémem, vzniklým a udržovaným při životě státní mocí a pomocí určité míry politického tlaku; neefektivní a nefunkční operacionalizace státního vlastnictví byla klíčovým selháním centrálně plánované ekonomiky; ve druhé polovině 20. století se tento systém projevil především v reálně socialistických ekonomikách; tento rigidní systém byl jednou z hlavních příčin zaostávání ekonomik zemí východního bloku; státy s plánovanými ekonomikami většinou zanikly po rozpadu SSSR a transformovaly se na smíšené ekonomiky.

XX. sjezd KSSS

–(2/1956); sjezd znamenající rozchod se stalinismem a kritika kultu osobnosti; sovětský vůdce Nikita S. Chruščov (viz N. S. Chruščov) přednesl na tajném jednání několikahodinový projev s názvem Kult osobnosti a jeho důsledky, v němž podhalil a odsoudil diktátorské praktiky svého předchůdce a

poměrně pravdivě popsal Stalinovu cestu k moci; nebyla to kritika systému a komunistické strany; mlčel i o vzniku struktury sovětského státního teroru i o aktivitách Chruščova za stalinismu; jednalo se spíše o jednorázovou akci pod kontrolou KGB, kdy hlavním důvodem kritiky byla snaha o odstranění tvrdé opozice v rámci strany; přesto znamenal otřes v mezinárodním komunistickém hnutí; Albánie označila tento postoj za revizionismus; samotný projev se přes snahu o utajení dostal díky polskému novináři Viktoru Grajevskému na veřejnost; započal proces destalinizace.

Erhardova měnová reforma

–(6/1948); zavedení německé marky (Deutsche Mark, DM) v západních okupačních zónách (viz Trizonie) za druhou světovou válkou znehodnocenou říšskou marku (RM); stahování staré měny v kurzu 100:6,5; prosadil Ludwig Erhard (ředitel Správy pro hospodářství Spojené hospodářské oblasti); doprovázena deregulací cen a mezd; výsledek spolupráce se Spojenými státy americkými; ukončila výměnný obchod a černý trh; důsledkem byla první berlínská krize (viz první berlínská krize); výchozí předpoklad pro hospodářskou stabilizaci a přijetí Marshallova plánu.

Hnutí nezúčastněných zemí (Non-Aligned Movement, NAM)

–hnutí států převážně třetího světa odmítající bipolární rozdělení světa a studenou válku; většina nových států vzniklých v důsledku dekolonizace, se odmítala přidat jak k západnímu, tak k východnímu bloku a preferovaly vzájemnou spolupráci v rámci samostatného uskupení; první konference afrických a asijských států se konala v indonéském Bandungu v 1955, kde se jejich představitelé dohodli na jednání s jugoslávským vůdcem Josipem Broz Titem (viz Josop Broz Tito); ve společném prohlášení účastníci odmítli účast svých zemí ve vojensko-politických blocích (budovat cizí vojenské základny na svém území); snažili se o mír na světě; zdůrazňovali, že nezúčastněnost se liší od neutrality tím, že je aktivní; první konference nezúčastněných se konala v 1961 v Bělehradě; v 80. letech 20. století se téměř rozpadlo, ztrácí význam, byly tam velké ekonomické rozdíly a v Africe vnitřní rozpory.

Chruščovův Nový kurz

–(1954–1963); koncept hospodářské politiky realizovaný N. S. Chruščovem v Sovětském svazu; oficiálně přiznány závažné nedostatky v zemědělství; cílem dohonit a předejít v hospodářském vývoji Spojené státy Americké a západní Evropu; zaměřuje se na zajištění dostatku spotřebního zboží, zlepšení zásobování a nárůst bytové výstavby, extenzivní růst v agrárním sektoru ve formě rozorávání celin (dosud neobdělávaná půda) v Kazachstánu a jižní Sibiři s cílem zvýšit kvantitativní ukazatele zemědělské produkce (objem krmiva a obilí); rovněž v průmyslu zavádí decentralizační prvky v podobě sovnarchozů (územně správní orgán organizující průmyslovou výrobu a dohlížející na plnění centrálního plánu), které dočasně nahrazují zrušená ministerstva; dále byly zakládány agrokomplexy; rušeny strojní a traktorové stanice; omezoval počet záhumenků; zemědělství dosáhlo dílčích zlepšení; ve srovnání s vyspělými zeměmi zůstalo neefektivní; v 1963 důsledkem neúroda, fronta na základní potraviny a nutný import obilí ze Spojených států amerických, Kanady nebo zaostalého Rumunska; v mezinárodním měřítku byly konkurenceschopné pouze sovětské jaderné zbraně, balistické střely a úspěchy v kosmickém průmyslu.

Josip Broz Tito (vl. jm. Josip Broz)

–(1892–1980); jugoslávský maršál a politik; vyučený kovodělník; v 1945–1953 předseda vlády; v 1953–1980 prezident a neomezený totalitní vůdce Socialistické federativní republiky Jugoslávie;

během první světové války sloužil v rakousko-uherské armádě; od 1920 aktivní komunista; po nacistické invazi do Jugoslávie v 1941 zorganizoval komunistický odboj založený na partyzánské taktice; vojenské úspěchy proti Německu mu na konci druhé světové války zaručily domácí i mezinárodní podporu; v 1948 se formou balkánské koncepce vymezil vůči Stalinově politice a podařilo se mu v době počínající studené války (viz studená válka) získat pro Jugoslávii pozici nezúčastněného komunistického státu; stál při vzniku Hnutí nezúčastněných zemí; navazoval úzké hospodářsko-politické vztahy především se zeměmi třetího světa; odmítal Sovětským svazem vynucovanou poslušnost menších socialistických států jedné velmoci a zároveň si uvědomoval, že oficiální příklon k Západu je nereálný; v 1968 vedl opozici proti invazi do Československa; od 1967 se Jugoslávie stala pro tisíce emigrantů "přestupní stanicí ke svobodě", když zrušila vízovou povinnost; v ekonomické oblasti prosazoval koncept tzv. samosprávné alternativy (samosprávného socialismu) charakteristickým kolektivním vlastnictvím výrobních faktorů a decentralizací (podnikové rady); byl odpovědný za hospodářsko-politickou krizi 80. let 20. století, která vyústila v rozpad státu; na jeho pohřeb přijelo rekordní množství politiků a zúčastnilo se mnoho státních delegací.

Nikita Sergejevič Chruščov

– (1894–1971); sovětský politik, v 1953–1964 první tajemník ÚV KSSS; v 1958–1964 předseda rady ministrů; v mládí pracoval jako kovodělník; aktivně se podílel na Stalinových čistkách a kolektivizaci na Ukrajině ve 30. letech 20. století; v 1956 přednesl na XX. Sjezdu KSSS na uzavřeném jednání projev odsuzující Stalinův kult osobnosti a jeho diktátorské praktiky; v souvislosti s tím nechal propustit tisíce politických vězňů z gulagů; jeho vláda přinesla částečnou destalinizaci, podporu kosmického programu, řadu vědeckých úspěchů a relativně liberálních reforem; v hospodářské oblasti prosazoval Nový kurz; jeho politika byla nekompetentní a bezkoncepční; pokus o zvýšení zemědělské produkce rozoráváním celin skončil neúspěšně, podobně jako snaha o administrativní decentralizaci v podobě sovnařchozů; i další ekonomické reformy zůstaly bez pozitivního výsledku; i v zahraniční politice se pouštěl do experimentů, jedním z nich byla i Karibská krize v 1962, kdy hrozil jaderný konflikt; prosazoval politiku koexistence kapitalismu a komunismu a tím se dostal do rozporu s Čínou; v 1960 nechvalně proslul bušením botou do stolu na jednání OSN; v 1964 byl zbaven všech svých funkcí; dožil na venkovské dače poblíž Moskvy.

Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP)

– (1949–1991); ekonomická organizace socialistických zemí východního bloku; institucionální reakce na Marshallův plán (E. R. P.); mezi zakládajícími členy byly Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a SSSR; v 1949 přistoupila Albánie a o rok později NDR; později se členskými státy staly i další země i mimo evropský kontinent (Mongolsko, Vietnam); nejvyšším orgánem bylo zasedání Rady, dalšími výkonný výbor a jednotlivé výbory a stálé komise; sekretariát RVHP sídlil v Moskvě; zúčtovací jednotkou pro vnitřní obchod by převoditelný rubl; původní cíl organizace spočíval v koordinaci plánování a urychlení hospodářského a technického pokroku komunistického regionu ve snaze zajistit si soběstačnost; v praxi se jednalo o mocenský nástroj (společně s Varšavskou smlouvou) pro centrální ovládnutí ekonomiky socialistických států Sovětským svazem; mezi záměry patřily i podpora velkých průmyslových projektů, výměna zkušeností nebo standardizace výroby; na základě sofijských usnesení byl zakázán zahraniční obchod se Západem; do 1953 prosazován rozvoj těžkého a zbrojního průmyslu; nebyl brán ohled na trvalé problémy se zajištěním surovin a energií; po 1956 nastala větší centralizace v rozhodování a vnitřní integrace; rozšířil se vzájemný obchod; ve srovnání s výsledky integrace západní Evropy zůstala daleko za svými možnostmi; kvůli systému

centrálního plánování (viz centrální plánování) se nepodařilo vytvořit efektivní ekonomický mechanismus, který by fungoval na nadnárodní úrovni, naopak se prohloubila závislost satelitů na Sovětském svazu a zásobování nebo kvalita produkce se výrazněji nezvýšila; od 1987 se začalo diskutovat o spolupráci s Evropským společenstvím (ES); po 1989 se organizace začala rozpadat a v 1991 svou činnost ukončila.

Sovětsko-jugoslávská roztržka

–(1948–1955/56); rozpor mezi Sovětským svazem a Jugoslávií; příčinou byla snaha SSSR podřídit svému mocenskému vlivu všechny země východní Evropy a tedy i Jugoslávii; její vůdce, Josip Broz Tito, však tlak sovětského vůdce Stalina ustál; J. V. Stalin postupně vypověděl vzájemné obchodní dohody a vyvinul na Jugoslávii politický a diplomatický nátlak; Tito označen za „zrádce socialismu“ v březnu 1948 dal Stalin souhlas k vyloučení Bělehradu z Informbyra; v 1948 Jugoslávie nevstoupila do RVHP; následovaly vypovězení obchodních smluv od sovětských satelitů a „hon“ na příznivce Tita v ostatních komunistických státech, včetně Československa; vztahy se SSSR se zlepšily až po Stalinově smrti; Jugoslávie si uchovala úplnou nezávislost na východním bloku; ekonomicky spolupracovala se Západem a angažovala se v Hnutí nezúčastněných zemí.

Sputnik 1 a Sputnik 2

–výsledky sovětského kosmického průmyslu ve druhé polovině 50. let 20. století; v říjnu 1957 se uskutečnil let umělé družice Sputnik 1, která byla vypuštěna pět měsíců před americkým satelitem Vanguard a obletěla Zeměkouli; sovětský úspěch prokázal technologické zaostání Spojených států amerických a ukázal možnost zasáhnout jadernými raketami i americké území; v listopadu 1957 byl vypuštěn Sputnik 2 z kosmodromu Bajkonur na palubě se psem Lajka; potulný pes odchycený na jedné z moskevských ulic; ačkoliv se očekávalo, že přežije na oběžné dráze jeden týden, uhynula následkem stresu a přehřátí zhruba po 5 až 7 hodinách po startu; reakcí na sovětské kosmické úspěchy bylo založení amerického Národního úřadu pro letectví a kosmonautiku (NASA) zaměřeného především na výzkum letů člověka do vesmíru.

Studená válka

– (1947–1991); nevojenský konflikt mezi východním blokem v čele se SSSR a západním blokem v čele s USA; byl provázen několika elementy, jež ho odlišovaly od válečných konfliktů v minulosti; ačkoli se používá označení válka, k použití zbraní nikdy nedošlo; rovněž byla charakteristická snahou o naprosté zničení nepřítele a bipolární rozdělení světa na dva tábory; obě skupiny používaly proti sobě nejrůznějších přímých i nepřímých manévrů, aby zjistily limity akceschopnosti druhé strany, její slabiny a aby ji vyvedly z rovnováhy; boj byl veden především organizací vojenských koalic, pomocí zranitelným státům, zástupnými válkami, špionáží, propagandou, závody ve zbrojení, rivalitou při sportovních akcích a předháněním se v technologické vyspělosti; byla doprovázena i událostmi zvyšujícími mezinárodní napětí (první a druhá berlínská krize, Korejská válka, válka ve Vietnamu aj.); obě strany využívaly politiku détente k uvolnění napětí a doktrínu vzájemně zaručeného zničení jadernými zbraněmi (MAD) k vyhnutí se přímým vojenským střetnutím; v 80. letech 20. století zvýšily Spojené státy americké (prezident Ronald Reagan) diplomatický, vojenský a ekonomický tlak na Sovětský svaz v době, kdy stát trpěl ekonomickou stagnací; v 1989 byla na konferenci na Maltě prohlášena za oficiálně ukončenou; definitivně skončila po rozpadu Sovětské svazu, kdy dochází ve většině zemí sovětského bloku k obnově demokratického zřízení a tržní ekonomiky.

Trizonie

–(8/1848); trojpásma na území západního Německa vzniklé připojením francouzského okupačního pásma k Bizonii (britsko-americké okupační zóně); výraz politiky vedoucí k rozdělení poválečného Německa prosazované od 1946 Spojenými státy americkými za souhlasu Velké Británie a Francie; území se téměř (s výjimkou Sárska) krylo s územím Spolkové republiky Německo; ze zbylé sovětské okupační zóny vznikla v říjnu 1949 Německá demokratická republika.

Varšavský pakt (Varšavská smlouva)

– (1955–1991); vojenská organizace evropských komunistických zemí během studené války ustavená ve Varšavě; jejími členy byly od zpočátku Albánie, Bulharsko, Československo, Maďarsko, NDR, Polsko, Rumunsko a SSSR; formálně se jednalo o reakci na ustavení Západoevropské unie a vstup SRN do NATO; ve skutečnosti si Moskva chtěla pojistit vliv nad východním blokem (ospravedlnit přítomnost sovětských vojsk na území členských států); byla uzavřena na 20 let s automatickým prodloužením o 10 let pro státy, které ji rok před uplynutím lhůty nevypoví; cílem byla koordinace politiky a vytvoření systému kolektivní bezpečnosti v Evropě, resp. spolupráce ve vojenské oblasti při společné obraně socialismu, suverenity a nezávislosti; nejvyšším politickým orgánem byl oficiálně Politický poradní výbor složený z nejvyšších stranických a státních představitelů členských zemí; v praxi však direktivy Spojenému velení a štábu Spojených ozbrojených sil přicházely z Moskvy; od 1968, kdy vystoupila Albánie, se začínala rozpadat; činnost ukončil v 1991.